

II. Meşrûtiyet

Nesime CEYHAN

Devri Türk

hikâyesinde kadın

etrafında gelişen

modernleşme

tartışmaları

Giriş

II Meşrûtiyet, Batılılaşan Türkiye'nin modernleşmeyi kuvveden file geçirmeye başladığı birinci aşamadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra halkın devlet teşvikiyle yaşayacak olduğu modernleşme, II.

Meşrûtiyet devrinde eli kalem tutanlar tarafından açıkça dile getirilmiş, tartışılmış ve kısmen hayata dahil edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Tanzimat'la tefekkür edilen Türk modernleşmesi, Meşrûtiyet'le zikredilip hayata geçirilmeye başlanmış, Cumhuriyet'le birlikte ise devlet politikası halinde halkın hayatına dahil edilmiştir.

II. Meşrûtiyet Devri olarak adlandırılan 1908-1918 yılları, Türk tarihinin siyasî ve fikrî atmosferi bakımından en çalkantılı dönemi konumundadır. Trablusgarp (1911) ve Balkan Harpleri (1912-1913) ile Birinci Dünya Harbi (1914-1918), devre damgasını vurmuştur. Bu dönemde İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımları ile Sosyalizm, Spiritüalizm, Feminizm gibi hareketler hep bir ağızdan matbuatta yer bulmuş; Türkçülük, bir ideoloji olarak devletin hayatta kalma mücadelesi içinde öne çıkmıştır. Batıcılar, reform arzularını bu devirde özgürce dile getirmişler, bazı faaliyetlerinde Türkçülerin de desteğini görmüşlerdir.

Büyük çoğunluğu Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin modernleşme sürecinde Tanzimat'tan günümüze yaşadığı temel sıkıntı olarak karşımıza, Müslüman sosyal hayatı ile modernleşmenin referans yeri olan Batılıların Hıristiyan sosyal hayatı arasında halkın ve münevverlerin bocalaması çıkar. Sosyal hayatta İslam'ın görünen en belirgin alâmeti kadında tesettür ve kadın-erkek toplumunun mesafeli münasebetidir. Bu yüzden modernleşme sürecinin hız kazandığı her eşikte

modernite ile Müslüman kadın çatışır; her devir, Batılılaşma yanlıları ile gelenekçiler arasında benzer mücadeleleri yaşar.

Biz burada II. Meşrûtiyet devri modernleşme hareketi içinde devrin hikâyesine yansıdığı kadarıyla “kadın”ın konumunu, “tesettür meselesi, harem problemi, kadın haklarının talep edilmesi ve değişen kadın” başlıkları altında incelemeye çalışacağız.

1. Tesettür Meselesi

Osmanlı’da Müslüman kız çocukları on-on üç yaşları içerisinde örtünmeye ve sokakta çarşaf giymeye başlarlar. İncelediğimiz devrin hikâyesinde hanım kıyafeti olarak en fazla çarşaf, ferace ve maşlah’tan söz edilir.

Çarşaf, başta İstanbul’da olmak üzere Anadolu ve Rumeli’de giyilmiş, üç parçadan oluşan bir kadın dış giyimidir. Yüzü örten peçe, baş ile beraber gövdenin üst kısmını örten pelerin ve gövdenin belden ayaklara kadar olan kısmını örten eteklik, çarşafı oluşturur.

Devrin hanımlarının bir diğer dış giysisi ise “ferace”dir. Ferace, uzun kollu bir rob kısmı ile gerdan altındaki kavuşma noktasından omuzlara doğru açılan ve sırttan yere kadar pelerin gibi inen ve iki parçadan oluşan bir kıyafettir. Çok süslü ve gösterişli feraceler ile göz alıcı renkli çarşaflar sebebiyle Sultan II. Abdülhamid devri 1889 Eylülünde açık saçık gezen hanımlar için gazetelerde ihtar ilânı verilmiştir.

Tesettür Osmanlı’da Müslüman kız çocuklarının çocukluktan genç kızlığa adım atışlarında itibaren zorunlu olarak uyguladıkları kıyafet düzeneğidir. Osmanlı’da tesettür dendiğinde dışarıda giyilen “çarşaf”, “ferâce” ve “peçe” anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumunda her din için belirli kıyafet yasağı vardı. Bu bütün geleneksel toplumlarda vardır. Kıyafet yasağı bu toplumlarda sırf kadını bağlayan bir baskı değildi. Fakat Tanzimat sonrası toplumda kadın kıyafeti, reformcuların muhafazakârlara en fazla taviz verdiği konuydu. Kadın yaşmak ve feracesindeki şeffaflık veya çarşaf eteğinden hafif kısılma, heyet-i vükelâda nazırların birbirine düşmesine sebep olabiliyordu. Harp içinde İttihatçılar ortalığı teskin etmek için sertçe uygulanan bir çarşaf nizamnamesi çıkardılar.¹

Tesettüre giren genç kız artık çocukluktan çıkmış ve erkeklerle mesafeli olmaya başlamıştır. Evde ise harem selâmlık kaidelerine uyma sü-

1 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay. İstanbul 2004, s. 105.

recine girmiştir. Cemil Süleyman'ın *Küçük Dost*² adlı hikâyesi komşu köşkün on yaşlarındaki kızı ile ahabap olan kahramanın yıllar sonra onu Haydarpaşa İstasyonunda görmesini, çarşafa giren Rezzan'ın kahramanımızın yüzüne dahi bakmadan uzaklaşmasını anlatır.

Hikâyede Rezzan'ın çocukluk günlerinde kahramanımızın “*Çarşafa girince benden kaçacak mısın?*” sorusuna cevabı “*Büsbütün kaçmam; ama başörtüsüyle çıkarım*”dır. Lâkin bu söz ev için geçerli olabilir. Kahraman bunu kadınların vefasızlığına yorar; ancak devrin okuyucuları 1909 yılında yabancı bir hanımla erkeğin sokakta karşılaştıklarında sohbet edemeyeceklerini bilir.

Kız çocuklarının tesettür vaktinin gelip gelmediğine toplum da müdahale etmektedir. Ömer Seyfeddin *Elegim Sağma* adlı hikâyesinde tesettüre girmek istemeyen bir kız çocuğunun sıkıntısını anlatır:

On yaşına giren Ayşe, köyün en parlak kızıdır. Erkeklerle boy ölçüşecek kadar kuvvetlidir. Hem evde, hem de dışarıda beceriklidir. Köyün hocası, Ayşe'nin ailesine kızlarının artık çarşafa girmesi gerektiğini söyler. Ayşe ise çarşafı eve hapseden korkar. Hep erkek olmak, güreşlerde, avda dolaşmak ister. Pencereden gördüğü gökkuşağı onu heyecanlandırır. Onun altından geçerse cinsiyeti değişecektir. Koşar, koşar, koşar ve nihayet onun altından geçer. Erkek olmuştur. Güçlü kuvvetlidir. Zaimlerin kızının düğününü basar, gelini kendisine alacaktır. Nikâhı kıymayı reddeden hocayı tam yakalayacakken minarenden düşer. Gördükleri bir rüyâdır ve Ayşe, kafasına inen bir darbe ile uyanır. Köyün dışında uyuyakalan Ayşe'yi tüm köy aramıştır. Bulduğunda köyün imamı; “Ayşe, artık çarşafa girmelidir, böyle gezmesi caiz değildir” diyerek babasına bir kez daha tavsiyede bulunur.³

Doğrudan “çarşaf”ın konu edildiği diğer iki hikâye Mehmed Rauf'un *Çarşaf Altında* ve M(im) Âkil'in *İki Arşın Çarşaf* adlı eserleridir. Mehmed Rauf'un hikâyesi “çarşaf”a estetik bir unsur olarak yaklaşır. Vapurda tesadüf ettiği iki genç kız üzerine düşünen delikanlı onların şıklık ve nezahetlerini baştan aşağı anlatır; ancak o, böyle içi boş, kalitesiz, görgüsüz, hatta kötü ahlâklı kaç hanım görmüştür. Kadınlara ilk bakışta bu iyi tesiri temin eden çarşaftır ve genç, içi ne olursa olsun gönül açan bu güzelliğe kızmaktan vazgeçer:

Yalnız uzak birer hayal olmaları kendilerini himâye ve tezyin ediyor, kusurları bu hayâliyyet sayesinde bir meziyyet haline gelebiliyordu.

2 Cemil Süleyman “Küçük Dost”, *Timsâl-i Aşk*, İstanbul 1325/1909, Uhuvet Matb.

3 Ömer Seyfeddin, “Elegim Sağma”, *Yeni Mecmua*, c. 1, no: 5, 9 Ağustos 1917, s. 98-100.

Şüphesiz bütün bu meâyibi ve kusurları bir zinet haline getiren şey maddeten ve mânen çarşafı idi ve bu setr-i meâyibden başka kendilerini o kadar muvaffakiyetle tezyin ediyorlar idi ki, etraflarında peydâ ettikleri meftûniyetleri yalnız buna medyûn olmaları lâzım geliyor idi. Vâsıl-ı ehemmiyet verdikleri meftûniyet-i ricâl böyle yalnız sahte zevâhirlere celb ü iğfâl edebildikten sonra, maneviyatlarını gâyet suhûletle ihmal ediyorlar, asıl lâzım olan tezyin-i ruha atf-ı ehemmiyete kendilerini hiç muhtaç bulmuyorlardı; çünkü erkeklerle münasebetleri o kadar âni ve hârici idi ki bu an zarfında nezahatlerinin teftiş ve tetkiki ile takdir-i kıymet kâbil olamazdı, erkekler bu zevahirle kamaşmış, mebhûs ve meftun ve kadınlar bu suhûletle nâil oldukları bu meftûniyetle müftehir kalıyorlar idi. Yalnız ilk temasta bu meftuniyete bir nedâmet kâim olmak üzere...⁴

Meşrûtiyet devri, modernistler tarafından toplumun kıyafet anlayışının sorgulandığı bir dönem olmuştur. Nevin Meriç *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi - Adab-ı Muâşeret*⁵ adlı çalışmasında II. Meşrûtiyet'in kadın ve erkek kıyâfetlerinde ortaya çıkardığı değişimi vurgular. Evlerde rahatça giyilen Avrupâi kıyâfetler, sokakta çarşafın altında kalır; peçe, özellikle harp yıllarında kamuda iş alan hanımlar tarafından kullanılmaz ve Avrupâi tarz giyinmek isteyen hanımlar da peçeyi yavaş yavaş ihmal ederler. Moda, bazı muhitlerde tesettürün önüne geçer. Dergilerde Osmanlı hânedan ailesini ve üst düzey Osmanlı kadınlarını gösteren fotoğraflar bile bu hususta bize bir fikir vermektedir. Bu fotoğrafların bir kısmında başın açık olması ve kadınların Avrupâi usul elbiseler giyinmiş bulunmaları bize en azından üst tabaka hakkında bir değerlendirme payı bırakmaktadır. Erkeklerde ise kalpakla birlikte İstanbul'un yerine Avrupâi ceket ve pantolon giyilmeye başlanır. Meriç, Jön Türklerin kalpak ve fes yerine şapka giymekle kıyafette Batılılaşmayı siyasal bir simgeye dönüştürdüklerine işaret eder.

İki Arşın Çarşaf adlı hikâyede moda olan yeni usûl çarşafı genç bir hanımın yaklaşımı ile yetişkinlerin yaklaşımı karşılaştırılır. Bu aynı zamanda yeni-eski tartışmasının bir cephesidir. Pembe Hanım alıştığı üzere erkenden kalkmış, işini gücünü bitirmiştir. Öğle olmasına rağmen evin gelini yatmaktadır. Pembe Hanım huzursuzluk olmasın diye seslenmez. Komşularına Avrupa usûlü yaşayan moda aşığı bir gelini olduğunu söyler. Uyanıp misafirlerin yanına giren gelin kimsenin elini

4 Mehmed Rauf, "Çarşaf Altında", *Resimli Kitab*, c. 2, no. 12, Eylül 1325/1909, s. 1256-1260.

5 Nevin Meriç, *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi-Adab-ı Muâşeret*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, s. 50-55.

öpmez. Gelin oturur oturmaz kayın validesine Beyoğlu'ndaki bir Fransız mağazasında gördüğü yeni usûl iki arşın kumaştan dikilmiş çarşafı anlatır. Çarşaf iki arşınla normal büyüklüğünden epey kaybetmiştir. Pembe Hanım dayanamaz ve müdahale eder: “*Artık Küçük Hanım, dedi, sen Müslüman kadınlarını örtüsüz çıkarmak Frenklerle aramızda bir fark bırakmamak istiyorsun. Bırak bunu! Namusumuz nerede kalır?*”⁶

Fransız mağazalarından yayılan bu yeni usûl çarşafaların halk arasında tepki toplaması İttihat Terakkî hükûmetine bir çarşaf nizamnâmesi hazırlamayı zorunlu kılacaktır.⁷ Bu zorunluluğa yol açacak moda lanmayı Reşad Ekrem Koçu, şöyle anlatır:

1908 Meşrûtiyet'inden sonra bilhassa İstanbul'un şık hanımları, Tanzimat devrinde doğmuş Türk alafrağa çevresine mensub hanımlar çarşaf kesimlerinde gittikçe açılan yeni modalar çıkarmışlardır. Etekleri ve pelerinleri kısaltmışlar, peçeleri inceltmişler, peçe evvelce mutlak yüz üstüne indirilirken baş üzerine atılmış, yüz açılmış ve peçe, çarşafın bir çeşit süsü olmuştur.(...) Eteklik önce harmanlı, geniş, bol idi. Kloş etek modası çıktı, yarım kloş oldu, tamamen daraldı, rob etekliği oldu. Etekliğin eteği yere kadar iner ayağı kapatırdı, hatta adım atarken bir kenarından el ile tutulup azıcık kaldırmak lâzım gelirdi, sonra diz kapağı altına kadar kısaldı.⁸

İttihatçıların çarşaf nizamnamesi çıkarmalarının hemen ardından yazıldığını düşünebileceğimiz *Mestûreler Arasında* adlı hikâye, esasında kıyafet konusunda sıradan halkın değişimi hoş karşılamadığının bir göstergesidir. “*Artık kadınlar öyle eskisi gibi açık saçık sokağa çıkamayacaklarmış.*” diyen bir hikâye kişinin “*açık saçık*” sözü ile moda haline gelen alafrağa çarşafı kastettiğini belirtmeliyiz. Yoksa gerçekten de açık saçık sokağa çıkış söz konusu değildir. Alafrağa çarşaf ve dar çarşaf sokağa çıkmanın hükûmetçe yasaklanması halkta büyük bir memnuniyet hissi uyandırır. Hatta bir kahraman bir yıl evvel sokakta dar çarşaf giydi ve yüzünü örtmedi diye bir kadına nasıl saldırdıklarını, çarşafını lime lime edip kadını bayılttıklarını anlatır. Kahve-

6 M(im) Âkil, “İki Arşın Çarşaf”, *El-Medâris*, No. 10, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 155-158.

7 Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yay., İstanbul 1978; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), c. 2, Cem Yayınları, İstanbul 1995; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1987.

8 Reşad Ekrem Koçu, “Çarşaf”, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, Sümerbank Kültür Yay, s. 65-67.

dekiler durumu takdir eder. Adam bir gün nezarete kalmış ve saliverilmiştir. Nasıl hemen saliverildiği sorulduğunda: “*Be canım Allah’ın emrini yerine getirmeye çalışanlara kim ne yapabilir? Benim gibi Allah yolunda, bir haspanın çarşafını parçalayana hükümet ne yapabilir?*”⁹ karşılığını verir.

1917’de bazı Osmanlı kadınlarının manto ile yüzleri açık sokağa çıkmaya başlamaları modernleşmede önemli bir aşama olarak görünüyor ise de; bu, genelin uyguladığı bir giyim tarzı değildir. 1913 yılında yayımlanan *Edirne’den Bursa’ya*¹⁰ adlı hikâyede harp sebebiyle oğlulu Balkanlardan göçen ve Bursa’ya giden genç kadın yolculuğu esnasında vapurda peçesini kaldırdığında insanlar tarafından hoş karşılanmamış; genç kadın kendisini İstanbul’da zannetmekle suçlanmış; oysa artık Anadolu’dadırlar ve peçesini açması uygun değildir. Buradan 1913’te İstanbul’da çarşafli kadınların peçesiz dolaşmalarına Anadolu’ya nispeten tahammül edildiğini anlıyoruz.

2. Harem Tartışması

İlber Ortaylı, Akdeniz Ortadoğu kültür kuşağında kadın ve erkeğin sosyal hayatta ayrı yaşadıklarını söyler. Bu keyfiyet Hıristiyan ve Müslüman ayrımı tanımamakta; iki kültür de haremlik uygulamasını bünyesinde bulundurmaktadır. Şark’taki kiliselerde aynen Müslümanlardaki gibi kadınların kafesi kısma çıktığı, Süryani ayinlerinde, Arap Ortodoks kiliselerinde kadın ve erkeğin yerinin ayrı olduğu görülmektedir. Heidelberg Üniversitesi’ne kadın öğrencilerin girmesi İstanbul Darülfünunu’ndan daha erken olmaz.¹¹

Osmanlıda “*erkekler ve kadınlar ayrı eğleniyorlardı. Esmafın peştamal kuşanma dolayısıyla eğlence günleri vardı, ortaoyunu oynanır, Karagöz seyredilir, fasullar geçilir taklitler yapılırdı; vezir vüzeraya ayrı eğleniyordu, kadınlar hamamlarda ve mesire yerlerindeydi ve hep erkek veya kadın cemiyeti olarak ayrı törenler, ayrı eğlenceler tertipleniyordu.*”¹²

Cumhuriyet’in ilk çeyreğine kadar romanlarımızda ve hikâyelerimizde sağlıklı bir kadın-erkek diyalogunun oluşturulamayışında bu ayrı yaşam alanlarının tesiri büyüktür. Aşk merkezli hikâyelerde gerçekçi

9 A(yın) L(âm), “Mestûreler Arasında”, *İçtihad*, No. 67, 23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913, s. 1473-1474.

10 Süyüm Bike (Müfide Ferid Tek), “Edirne’den Bursa’ya”, *Türk Yurdu*, c. 5, no. 2-5, 16 Ekim 1329/27 Kasım 1913.

11 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 100-102.

12 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 99.

olmayan kadın-erkek münasebetleri, bir arada yaşıyormuş gibi hayâli zeminler kurulması, haremlik için bir tepki olabilir. Ömer Seyfeddin'in *Aşk Dalgası*¹³ adlı hikâyesinde bazı romanlardaki kadınlı-erkekli sohbetlerin, oturumların hayal mahsulü olduğuna dair düştüğü notun doğru olduğu anlaşılır. Osmanlı'da kadın için erkek, erkek için kadın cemiyeti yabancıdır.

Doç. Dr. İsmail Doğan, 1914'te Türk Ocağı'nda kadınlı erkekli toplantıların tertip edilmeye başlandığına işaret eder.¹⁴ Zamanla, konsoloslukların tertip ettiği toplantılara Türk erkeklerinden davetli olanlar katılmaya başlamış; yahut İstanbul'un apartman hayatının başladığı Şişli gibi semtlerde Türkler de kadınlı erkekli toplantılar, eğlenceler düzenlemeye çalışmışlardır. İsmail Doğan 1913'te ilk kez Türk kadınlarının peçesiz olarak Amerikan sefaretindeki bir davete katıldıklarını kaydeder.

Hikâyelerde haremlik uygulaması tartışılırken genellikle bu uygulamanın zaruretine işaret edilir; çünkü toplum henüz kadın-erkek bir arada bulunmaya hazır değildir. Hatta toplum, erkekler ve kadınların aile himayesi içerisinde dahi birbirlerine takdim edilmesini kaldıramamaktadır.

Müfid Mazhar'ın *Taarruz*'unda¹⁵ kız kardeşiyle dışarı çıkan kahramanımız yolda karşılaştığı eski arkadaşıyla sohbe dalar ve kız kardeşiyle arkadaşını tanışır. Kız, bu tanışmadan rahatsızdır. Sokakta bir erkeğe takdim edilmekten hoşlanmaz. Aynı gençle birkaç gün sonra dışarıda tekrar karşılaştıklarında genç, kıza laubalice yaklaşip laf atacaktır. Olanları öğrenen ağabey, şaşırır. Arkadaşını bulup onun, kardeşinden özür dilemesini ister. Arkadaşı o esnada sarhoş olduğunu, kim-seden özür dilemeyeceğini söyler.

Benzer bir hikâye *Bir Mektub*¹⁶ adlı eserdir. Burada da aldığı terbiye sebebiyle yabancı erkeğin yanına çıkmamakta ısrar eden genç kadının, eşinin ısrarıyla evde bir arada oturup kalktığı eşinin yakın arkadaşından aşk teklifi alacaktır. Kadın, başına gelen bu utanç verici olayı bir mektupla eşinin bir arkadaşına yazar ve medenîleşiyoruz derken düşülen çukura işaret eder: Aldığı terbiye sebebiyle yabancı erkeğin

13 Ömer Seyfeddin, "Aşk Dalgası", *Genç Kalemler*, c. 4, no. 24-25, 10 Temmuz 1328/23 Temmuz 1912, s. 4-5.

14 İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s. 139.

15 Müfid Mazhar, "Taarruz", *Çocuk Duygusu*, No. 22, 31 Teşrin-i Evvel 1329/13 Kasım 1913, s. 6-8.

16 Cemil Süleyman, "Bir Mektub", *Ukde*, Resimli Kitap Matb., İstanbul 1328/1912.

yanına çıkmamakta ısrar eden genç kadın, eşinin, “*Semih benim kardeşimden başka bir şey değildir, hem o senin bildiğin pudralı ince belli İstanbul beylerine hiç benzemez*” telkiniyle Semih Bey’le oturup kalkmış; ancak genç adam, bu durumu kaldıramamıştır.

Fakat bilir misiniz ki bu memleket, bilhassa bu son rub`asır zarfında lüzumundan pek fazla âşık yetiştirmiştir. Ve bunlar, hayât-ı içtimâiyemizin öyle meşûm heyulalarıdır ki sessiz ve hıyânetkâr adımlarla samimi-yetimize kadar dahil olurlar; bütün bir ailenin mukaddesatını çiğneyerek, kadınlığımızın en kıymetdar bir şeyini, iffetimizi çalarlar, götürürler. Bunlar faziletin, namusun en büyük düşmanıdır ve benim nazarımda bir câniden bir hırsızdan başka bir şey değildirler. İşte siz de benden bu kıymetdar şeyi çalmak istiyorsunuz. Fakat rica ederim, insanlık, yemek – içmek, behimiyetin bütün ihtirâsatına tabiiyyet etmekten mi ibarettir? O halde sizin, bütün o dejenere evlâdından farkınız nedir? Kadınlık, bunlardan mı istifade edecek? Kendilerini idare edemeyen bu ellerle mi yükselecek? Fakat onlar bizi lekeliyorlar; kafeslerin arkasında taarruzdan masum kalmış iffetimizi, medeniyetin çamurlarından sürüklüyorlar.(...) Eğer medeniyet bu demekse, biz daima Şarklı kalmayı temenni ederiz. Eskilerin zulüm ve esaretinden kurtulup yenilerin ağıuş-ı ihtirasına düşmeyiz.

*Tesettür-i Nisvan Aleyhinde*¹⁷ adlı hikâyede ise sokakta eşiyle dolaşmaktan, evde eşini arkadaşlarına takdim etmekten yana olan kahraman, Avrupa’ya tahsile; daha gelenekçi olan diğer genç ise vatanın yaralarını sarmaya Balkan topraklarına harbe gider. On yıl sonra iki arkadaş karşılaşır. Kahramanımız Avrupa dönüşü kendisi gibi düşünen bir kadınla evlenmiştir. Eşini arkadaşlarına takdim eder ve harem uygulamasını evinde kaldırır. Kahramanımız kısa bir seyahat için İstanbul’dan ayrıldığında eşinden bir mektup alır. Mektupta eşi, bir başkasını sevdiği için eşinin kendisini boşamasını istemiştir. Kahramanımız kadınların tesettürü ve harem meselesinde yanıldığını ilk kez o vakit anlamıştır.

Kadın ve erkeğin bir arada oturup kalkması hikâyelerde genellikle teşvik edilmezken bazı “alafranga salon” hikâyelerinde kadınlı erkekli sohbetler tabii görülmüştür. Ömer Seyfeddin’in *Harem* adlı hikâyesinde salon toplantılarına getirdiği eleştiride “salon”ların millî kimliği aşağılayıcı atmosfer taşıması da kınanır. Şişli, harpler sebebiyle İttihat Terakki’nin müdahale edemediği, kozmopolit bir konumdadır ve Şişli’de apartman daireleri öncelikle harp zenginleri tarafından teker te-

17 Halil Fehmi, “Tesettür-i Nisvan Aleyhinde”, *el-Medaris*, No. 4, 23 Mayıs 1329/ 5 Haziran 1913, s. 52-54.

ker kiralanır. Milli Mücadele devri romanlarında da İstanbul'un sefa-hat merkezlerinin başında yine Şişli anılmıştır.¹⁸

Ömer Seyfeddin'in iki yerde yayımladığı *Harem*¹⁹ adlı hikâyede Şişli'de bir apartmanda oturan, kadınlı erkekli salon toplantıları tertib eden bir çift anlatılır. Erkek kahraman, bu toplantıları ahlâka ve töreye uygun bulmaz, harem uygulamasının zaruretini her fısatta eşine hatırlatır:

Meziyet 'para, şıklık, kibarlık, biraz da gençlik, sonra espri', Frenklerin 'vanite' dedikleri hani boş, vâhi, dipsiz bir gurur vardır. İşte bizim yeni salonlar bu vanite'nin ummanı. Herkes kendini satıyor. Hakikatte kendinde olmayan meziyetlerle, varmış gibi tefahür ediyor.(...) Fakat bütün bu maskaralıklardan ziyade beni kızdıran, beni hiddetlendiren, benim sınırlarıma dokunan bir şey var(...) o da bu salonların kozmopolit olması. Hangi eve gitsem, Rumlar, Ermeniler, Levantenler, Frenkler, İngilizler, Amerikalılar, Yahudiler görüyorum. Bu ecnebler salonlarda rast geldikleri Türklere Avrupalılaştırmış, kendilerine temesül etmiş nazarıyla bakıyor. Resmen Türk namı altında yaşadıkları için onlara için dışın acıyorlar(...) Meselâ kadın erkek bütün saloncular dinsizlikle iftihar ediyor. Milliyet, saloncular için en kötü bir taassub...

Geleneklere bağlı erkeğin karşısında alafranga bir kadın vardır. Önce eşinin zaruret dediği haremlik uygulamasını kabullenir; ancak yaptığı masum bir numara ile haremlik uygulaması içinde eşiyi kendisini, yakın dostları Refî ve Melâhet'le birbirlerini aldatıyor durumuna düşürür. Kadın, eşini bu numaraya rağmen kandıramayacak, kahramanımız Şişli'de harem uygulamasında ısrar edecektir.

Haremlik uygulamasının kaldırılması gerektiğini savunan tek ısrarcı hikâye, feminist yayın organı *Kadınlar Dünyası*'nda önümüze çıkar, *Riya*²⁰ adlı hikâye, bir hanım kaleminden yazılmış ve bazı hanımların aile içinde haremlik uygulaması karşısında taşıdıkları hissiyatı vurgulamıştır.

Hikâyede birkaç genç hanım, kadınlar ve erkekler üzerine sohbet ederler. Hanımlar; kadınların, genç kızların erkeklerle kaçgöçe zorlanmasını şiddetle eleştirirler. Bu zorlama onlara göre, erkeklerin kızları-

18 Alemdar Yalçın, *Cumhuriyet Devri Türk Romanı 1-2*, Akçağ Yay. Ankara 2002.

19 Ömer Seyfeddin, "Harem", *Kadın Mecmuası*, c. 1, No. 8-13, 28 Kasım 1918, a.mlf., *Harem*, Türk Kadını Mecmuası Yay., İstanbul 1918, 56 s.

20 Müfide, "Riya", *Kadınlar Dünyası*, No. 18/100, 16 Teşrin-i Sâni 1329/29 Kasım 1913, s. 11-13.

na, eşlerine itimatsızlıklarındandır. Bu itimatsızlığın, hanımların hâlet-i rûhiyyesini bozduğundan, kocasını aldatan kadınların bu sebeple ortaya çıktığından söz ederler. Genç bir hanım, ailesinin tavrını ve bu tavırdan doğan hislerini şöyle ifade eder:

Ben bazı ahvalde o kadar asabi oluyorum ki. Meselâ pederimi ve yahud biraderimi ziyarete gelmiş bir misafirin gitmek için ayağa kalktığı esnada ondan evvel oturulan odadan fırlayarak babamın veya kardeşimin evin için cınlattıkları; “Kimse olmasın” ihtarı beni o kadar çılgın bir hale koyar ki hemen o giden misafirin önüne atılma “işte beni görünüz. Bu göstermemek için çıldıran adamlara inat işte beni görünüz” diye feryad etmek isteyen asabi dakikalarını yenmek için ne kadar kendimle didişirim.

Riya adlı hikâye dışında haremlik uygulamasını bütünüyle reddeden bir söyleme tesadüf etmeyiz. Bunu, toplumun henüz kadın-erkek bir arada yaşamaya hazır olmadığına birçok kesim tarafından bilinmesine bağlayabiliriz.

3. Kadın Haklarının Talep Edilmesi

1908’den sonra kadınlara yönelik olarak çıkmaya başlayan dergiler (*Demet, Mehâsin, Mefharet, Kadın, Kadınlık Hayatı, Kadınlar Âlemi, Kadınlar Dünyası* gibi) kadınları, hakları ve sosyal hayat içerisindeki yerleri noktasında uyandırmaya ve yönlendirmeye çalışmıştır. Bunlardan evvel 1895’te yazarlarının tamamı kadınlardan oluşan *Hanımlara Mahsus* gazete çıkmaya başlamış, 1896’da Fatma Âliye Hanım’ın öncülüğünde ilk kadın derneği olan Muhâdenât-ı Nisvân kurulmuştur. Emine Semiye Hanım ve arkadaşları da Selânik’te 1898’de Şevket-i Nisvân derneğini kurmuşlardır. Kadınlara yönelik dernek faaliyetleri II. Meşrûtiyet’in ilânı ile hızlanır; 1908’de Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyyesi, Selânik’te Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniye kurulur. 1909’da Halide Edip Hanım’ın girişimiyle Teâl-i Nisvan; 1917’de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti varlık gösterir.

1911, İstanbul’da feminist kadın konferanslarının başladığı senedir. “Beyaz Konferanslar”da erkeklere karşı yoğun tepkiler ve düşmanlıklar dile getirilir. 1913’te ise II. Meşrûtiyet devrinin feminist kadın derneği olan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kurulur. Cemiyetin çalışmaları neticesinde ilk defa kadınlar memur ve iş müfettişi olarak telefon idaresine alınır. Yine 1913’te Mâmulat-ı Dahiliye İstihlâk-i Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi kurulur. Bu dernek yerli mallarının

kullanılmasını teşvik eder ve ekonomik krizde kadınlara düşen sorumluluklar noktasında kadınları bilinçlendirir.²¹

II. Meşrûtiyet devri, Tanzimat'tan o güne kadar kadınlar üzerine fikir düzeyinde kalan bazı terakki plânlarının alenileştiği, cemiyetler ve faaliyetleri ile meşrûtiyet kazandığı ve ses getirmeye başladığı bir dönem olmuştur. Kadının eğitimi, çalışma ve boşanma hakkı özellikle feminist yayın organı *Kadınlar Dünyası*'nın temel konusudur. *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan hikâyeler, bu haklardan mahrum “bedbaht kadınlar” üzerinde durur.

Kadın haklarının talep edildiği hikâyelerden birinci kısım, kadınların erkeklerle eşit seviyede ve hür olmak talebini ifade eden hikâyeleri; ikinci kısım, kadının eğitim ve çalışma hakkı talebini dile getiren hikâyeleri; üçüncü kısım ise Osmanlı kadınının boşanma hakkına sahip olma isteğini ifade eden hikâyeleri içine alır.

Kadın cemiyetlerinin kurulması, kadın haklarının ifadesi için önemli bir aşamadır. Kadınların iş hayatına dahil oluşu için Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin gayretleri 1913'te sonuç vermiş, kadınlar Telefon İdaresi'ne memur ve müfettiş olarak kabul edilmişlerdir. 1917'de 19 yaşında İnâs Darü'l-Fünûnu'ndan mezun olan Semiha Hızal, Lise Müdürü olarak göreve başlamıştır. Yine 1917'de evlilik, kanûnî bir çerçeveye bağlanmış, kadınlara boşanma hakkı tanınmıştır. “Çok karılı” evlilik için kadının rızası şartı getirilmiştir.²² Kararnamede kadınlara boşanma ve çokeşliliğe karşı bazı haklar tanınmaktadır:

Nikah sırasında hususi bir akid yapılırsa; evlilik içinde zevcin ikinci bir evlilik yapması zevceye boşanma hakkı verir. Bu tip bir sözleşme yapan ilk çift Halide Edib, ve Salih Zeki Bey'dir. Salih Zeki Bey gül üstüne gül koklayıp ikinci evliliğini yapınca, Halide Edib Hanım boşanma hakkını kullanmıştır. Evlenmelerde her dinden tebaa için devletin kontrolü şart koşulmaktadır.²³

21 Bkz. Suat Aydın, *II. Meşrûtiyet Döneminde Türk Kadın Hareketi İle Basın Arasındaki İlişki*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994. Ayrıca bkz. Emine Önhan, *II. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'in İlanına Kadar Kadın Cemiyetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Erzurum 1990; Ali Arslan, *Türk Modernleşme Sürecinde Kadın Perspektifi ve Cemiyetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003.

22 İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, s. 139.

23 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 131.

Kadın hakları ile ilgili olarak kurulan hikâyelerde bir grup kadının sohbet esnasında tekellümü tarzda fikirlerini sıraladıklarını görürüz. Bu hikâyelerde kadınların mahrumiyetleri, kadınların kendilerini geliştirebilmeleri için devlet desteğiyle olabilecek iyileştirmeler, kadınlar hakkında yaygın ama yanlış kabuller sıralanır.

Yazarı verilmeyen *Genç Kızlar Arasında* adlı hikâyede içinde bulunduğu durumu kanıksamış birkaç genç kız ile, heyecanlı fikirleri ile arkadaşlarını yönlendiren bir grup genç kız, yaza girerken problemlerinden söz ederler. Kızlardan biri yaz mevsiminin genç kızlara mahrumiyetlerini hatırlattığını, erkekler gibi rahatça gezip eğlenemediklerini, kahvelere, gazinolara, konserlere serbestçe gidemediklerini söyler ve bu hâlden yakınır. Oysa diğer bir genç kız bu mahrumiyetlerden daha önemli başka mahrumiyetler görür:

İşte hemen boş geçirilmiş bir sabavet ve ilk devre-i şebâbet, bunları telâfi etmek lâzım değil mi? Şimdi size mahrumiyetimizden, acimizden şikâyet ederken siz bilmem ne için eğlenceleri, seyranları düşündünüz. Hayır... hayır... ne yazın tenezzühleri, ne kışın tiyatroları, konserleri. Ben bunların hiçbirisine arzukeş değilim. Mahrumiyetimiz, diyorum. Evet hiçbir âli mektebe girememek, her türlü mesâili ciddiye, mantıkıye, ilmiye, fenniye ve edebiyenin cereyân edebileceği meclislerde isbât-ı vücûd edememek, işte asıl elemsûz mahrumiyetler.²⁴

Üniversite eğitimi alamadığı için yakınan genç kızlar, 1914'te İstanbul Üniversitesi'nde haftada dört gün ders dinleme hakkına malik olabilmiş, aynı sene İnas Sanayi-i Nefise Mektebi (kızlar güzel sanatlar okulu) kız öğrencilerin yüksek öğrenimine açılmıştır.²⁵

Ötedenberi kocalarının ihtirâsâtını teskine mahsus bir vasıta, kendisinden çocuk doğurmaktan başka bir şey beklenmez bir kuluçka telâkki edilen, senelerden beri beyinlerde görülmüş bir fikr-i tahakkümle en ufak arzuları bile isâf olunmayan biçâre kadınlığımızın mevkii o kadar müşkil, etrafı öyle eninlerle muhât ki (...)

Garb, bugün pek münevver ve ma`murdur. Orada bizi mesûd edecek pek çok şeyler bulabiliriz. Kadınlarımızı yükseltmek, onların hukuklarını temin ve erkeklere muâvenet edebilecek vâsıtalarla techiz etmek mecburiyetlerini oradan istiâre etmek bizim için nasıl mücib-i memnuniyetse, emin olalım ki kadınların yabancılardan ziyade kendi harimle-

24 Kırmızı Beyaz Kulübü, "Genç Kızlar Arasında", *Demet*, No. 4, Teşrin-i Evvel 1327/21 Ekim 1908, s. 53-55.

25 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, MEB Yay., Ankara 1977, c. IV, s. 159.

riyle alâkadar olması da huzûr-ı maddi ve maneviyemize o derece elzem ve nâfizdir.²⁶

Yukarıda, hikâye içinde bir vaaz edasıyla sıralanan düşünceler, kadınları yükseltmek, haklarını vermek, erkeklerle eşit hâle getirmekten yanadır; ancak bu yaklaşım, hanımların dışarıda değil de aile içinde çalışmasını, daha ziyade evle meşgûl olmasını öneren bir tarz ar eder.

Benzer düşünceye sahip başka bir hikâye de Hayriye Melek Hoş'un *Fırar*'ıdır.²⁷ Ahmed Hikmet'in *Düğün Yok*²⁸ adlı hikâyesi ise gideceği düğün iptal edilmiş bir kadının hezeyanlarıdır. Türk kadının hayatında düğünden başka bir eğlence olmadığını zanneden kadının çıldırmış gibidir; çünkü sosyalleşme konusunda tek çıkışın düğün olduğunu düşünür.

Kadınların kendilerini erkeklerle eşit ve onlar kadar hür görmek arzusu hiç tükenmeyecektir. Bir çocuk dergisinde önümüze çıkan *Tomris'in Davası* adlı hikâye, esasında bir çocuk hikâyesidir. Hikâyede, bir kız çocuğunun okulda hocasıyla girdiği kadın-erkek eşitliği münakaşası ve kızın mantık kuvvetiyle iki cinsi eşitlemesi anlatılır. Tomris, hamâsî bir tarzda kızlara, kadınlara seslenir:

Türk kızı Tomris, Türk kızı Tomris! Seni tarih korkutmasın. O senin, senin bütün saadetlerini kemiren mevhum bir cadıdır. Onun katil tırnaklarını, hâlin, istikbalin ruhuna saplanan kuvvet senin beyninin boşluğu, gözlerinin karanlığı, sinirlerinin zaafıdır. Tomris, Tomris! Dörtte bir tahkirene katlanma: Hakkını müdafaa et, seni haktan mahrum eden erkeklerin tarihi din midir? Onlara karşı müdafaa mevkiinde kaldığımız zaman sana müstehzi dörtte bir demiyorlar mı?

Sen kendine hak icad et! Müdafaa mevkiinde erkekler kalsın! (...) Türk kızı Tomris yaratıcı ol! Sütünle tarihi değil istikbâli yaşat. İstikbâl süt verenlerindir.²⁹

Daha ziyade Batıcılık fikrini benimseyen dergilerde ya da feminist yayın organlarında yayımlanan bu hikâyelerde, hikâye kahramanları

26 A(ın) Muzaffer, "Aile ve Kadın", *Âşiyân*, c. 2, no. 21, 21 Şubat 1909, s. 237-242.

27 Hayriye Melek Hoş, "Fırar", *Mehâsin*, no. 7, Mart 1325/1909, s. 521-529.

28 Ahmet Hikmet, "Düğün Yok", *Resimli Kitab*, c. 4, no. 24, Eylül 1326/1910, s. 1007- 1010.

29 Nüzhet Sabit, "Tomris'in Davası", *Talebe Defteri*, no. 44, 16 Ağustos 1333/29 Ağustos 1917, s. 713-717.

adeta tüm Osmanlı kadınlarını temsilen konuşur; ancak halkın genelinin tavrının bu kadar keskin olmadığını düşünürüz.

Terakkiye mâni olan şeyin kadınların sosyal hayattan uzak tutulması olduğu nispeten benimsenir ve kadınların çalışma hayatına dahil edilmesi yavaş yavaş kabullenilmeye başlanır. Bu düşüncenin yaygınlaşmasında harplerle birlikte kamuda çalışan erkeklerin yerinin boş kalması ve işlerin aksaması da tesirli olur. İş hayatında haremligin kırılması zaruridir. Hikâyelerde evde haremlik uygulaması olumlu görülürken; kadının iş hayatına dahil olması neticesinde erkeklerle bir arada çalışması fazla yadırganmaz.

Yazarı belli olmayan *Akd-i Nikâh Derneği* adlı hikâye, devre göre oldukça iddialı fikirlere sahiptir. Hikâye yazarının adını vermeyişi de hikâyenin fikrî zemininin toplum kabulleri ile örtüşmemesinden kaynaklanır. Bu dernekte öksüz-yetim çocuklar evlendirilir. Nikâhlar, erkek hanım karışık topluluklar içinde kıyılır. Kadınlar açık saçık olmayan örtülü ve şık kıyafetler içindedir. Kıyafetler Türk kumaşları ve fabrikalarından çıkmıştır. Hoca, duâyı Türkçe yapmış, Kur'an mealinden okunmuştur.

Artık anlaşılıştı ki bizim terakki edememekliğimiz, müterakkî milletler gibi çalışmadığımızdandır. Bunun da en büyük sebebi kadın ile erkeğin yani iki nisf-1 beşerin yekdiğerinden ayrı yaşaması idi İkincisi de din namına ileri sürülmüş olan bazı İsrâiliyâtın ortadan kaldırılamaması idi. Tesettürün kaldırılması zannolunduğu kadar müşkül olmadı.(...) İmam Efendi duasını Türkçe okudu. Hâzirün anladıkları için bütün varlıklarıyla âmin dediler.³⁰

Bu ütöpik metin, yazarın adını gizlemesiyle gelecek tepkileri nispeten bertaraf etmiştir.

Kadının çalışması meselesine devrin bütün alışkanlıklarına aykırı örnekler sunmadan, konuya daha gerçekçi yaklaşarak çözüm önermeye çalışan hikâyeler de vardır. Bu hikâyelerde okuyucu, kadının hizmet sektöründe özellikle doktor olarak çalışmasının gerekliliğini, ekonomik darlıktan el sanatları ile feraha çıkılabileceği tavsiyelerini görür. Bu metinler de o günler için ütöpik mahiyet taşır.

Doktor Şâdiye Hanım adlı hikâye, İstanbul'da kadın hastalıkları doktorluğu yapan ilk kadın olarak Şâdiye Hanım'ın şahsında, çalışarak insanına hizmet eden kadınlara övgü ve teşvik yoğunluğu taşıyan samimi bir hikâye hüviyetiyle karşımıza çıkar. Bu hikâyeye de imza atılma-

30 (ybd), "1400 Yılı Sene-i Hicriyyesinde: Akd-i Nikâh Derneği", *İctihad*, no. 72, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 1590- 1594.

mıştır. Şâdiye Hanım iki yıl doktor Nâbi ile evli kaldıktan sonra eşinin onu küçük görmesine dayanamayıp nikâhları esnasında ayrılma hakkı aldığından Nâbi Bey'den ayrılmış, altı yıl Avrupa'da tıp tahsil etmiş ve sonra İstanbul'a dönmüştür. Erkeklerin eşlerine uyguladıkları istibdâdı eleştiren Şâdiye Hanım, kadınların iş hayatında erkeklere rakip olabileceklerini, erkeklerle iş arkadaşı olunabileceğini anlatır.

Bir kadın doktor! Kendi hissiyle mütehasıs, kendi âdât ü ahlâkıyla me'lûf ve mütehallık bir kadın doktor, Osmanlı hanımları için yalnız ebr-i medidkâr-ı rahîm, bir müdâvi-i müşfik değildi, hem de pâk ve nezih bir mahrem-i esrâr olmuştu. Her kadın, emrâz-ı nisâiyyede, ihtisâsını ilân etmiş olmasına bakıyor, her hastalık için Şâdiye Hanım koşuyor.³¹

Bir başka hanım doktor da, *Elli Sene Sonra*³² adlı hikâyede anlatılır. Hazika Feyyaz Hanım, köşkünün önünde sıra bekleyen hastalardan müsaade alır ve saraydan çağrıldığını söyler. Nilüfer Hanım Sultan hastalanmıştır. Hastasını muayene etmeye saraya giderse de Hanım Sultan'da mühim bir sıkıntıya rastlamaz. Başka doktorlarla konsültasyon gerekir, kimi çağırırım, derler. Güzin Vacid, Kadriye Hâmid ve Berrin Nihâl'i ister. Bu hikâye de kadın doktorların olmasını teşvik eden istikbâle dair bir hayaldir. Hikâye “elli yıl sonra saray sertabibi hanım olabilir” teziyle kaleme alınmıştır.

Pakize Sadri'nin tayyare pilotu Belkıs Şevket Hanımefendi ile tayyare içinde İstanbul semalarını dolaştığı rüyâsı da bir gün hakikat olacaktır.³³

*Hayat Hanım*³⁴ ayakları yere basan gerçekçi ve idealist bir hikâyedir. İstanbul'un ev ahvalinden ve aile sorumluluklarından bîhaber alafranga kibar hanımlarını tenkid eden Hayat Hanım, bir meslek sahibi olmanın bir hanım için elzem olduğuna inanır. Zengin iken fakir düşen ve açlıktan ölen kadınların varlığını bilir ve keşke bu kadınlar, kendi ayakları üzerinde duracak bir beceriye sahip olsalardı, der. “Ev Hanımı Mektebi” fikri böylelikle ortaya çıkar. Hayat Hanım, kadınları erkeklere muhtaç olmaksızın geçimlerini kazanabilecek duruma ge-

31 (ybd), “Doktor Şâdiye Hanım”, *Servet-i Fünun*, c. 45, no. 1150, 6 Haziran 1329/19 Haziran 1913, s. 126-129.

32 A(ın) T(e), “Elli Sene Sonra”, *Talebe Defteri*, no. 36, 15 Mart 1332/28 Mart 1916, s. 588-590.

33 Pakize Sadri, “Hakikat Olsa İdi”, *Kadınlar Dünyası*, no. 20/100, 30 Teşrin-i Sani 1329/13 Aralık 1913, s. 12-13.

34 Süyüm Bike (Müfide Ferid Tek), “Hayat Hanım”, *Türk Yurdu*, c. 4, no. 38, 8 Nisan 1329/1 Mayıs 1913, s. 442-449.

tirmeyi hedefler. Ev Hanımı Mektebi iyi bir ev hanımının misafir kabulünden, çocuk bakımına kadar her hususu öğrenmesini sağlar. Para getirecek el maharetleri kazandırır. Bu hayâl de Türk kadını için istikbalde gerçekleşecektir.

Osmanlı'nın yaşadığı mâli buhranlar, kadını ev ekonomisine katkı yapmak mecburiyetiyle karşı karşıya getirmiştir; aslında yavaş yavaş sağlık sektöründe, eğitimde hele de harp yıllarında ortaya çıkan eleman açığında, devlet dairelerinde kadınlar daha sık görülmeye başlamışlardır; ancak toplumun şuurlu çalışan kadın kavramına henüz bütünüyle olumlu bakamamaktadır.

*Patiskayla İzdivaç*³⁵ maddi imkânsızlık sebebiyle, evlenmekten uzak duran Behiç'in arkadaşlarına evlendiğine dair haber yollamasını, verdiği davette eşi olarak bir top patiskayı göstererek evlilik tavsiye edenlerle dalga geçmesini anlatır. Behiç maaşının bir hanımı geçindiremeyeceğinden emindir. Çevresinin ısrarlarından bıkar ve bu oyunu oynar. Behiç, kadınların da çalışmasından yana olan gayet aydınlık biri bulunmakla beraber; söz konusu eşinin çalışması olunca durum değişir:

Kazancıyla geçinemeyen bir aileye bugün şüphesiz zevce de elinden gelebildiği kadar nafaka tedarikinden geri durmuyor. Harpten evvel ifâsını yalnız cins-i zekûrun iktidar ve zekâsıyla kabil olabilecek zannettiğimiz bütün mesâilikte benât-ı hevâda az çok muvaffakiyetle hatve endâz terakki oluyorlar. Devâirimizden, müesseselerimizden tutun da saha-i ticarete kadar her tarafta çalışan, uğraşan kadınlarımıza rast geleceksiniz. Kalemlerde kâtiplik, şirketlerde daktilograflik, mağazalarda memurluk ediyorlar. Buna gücü yetmeyenler, Bandırma'dan, Eskişehir'den havâyic getirerek bit pazarında dellallık ederek, balık pazarında meyve ve sebze satarak hayat-ı maişet mücadelesine iştirak etmek istiyorlar.(...) Benim bin beş yüz kuruş maaşıma nısfı kadar para ekleyebilecek bir genç kız bulabilirim. Lâkin o zaman izdivaç bir zevk ve sadet meselesi olmaktan uzaklaşır. Mütetekabil bir kontrat hükmüne geçer. Akşam, mukayyetin her şeyi ters anlayan kafasından, odacının emirlerini gelişigüzel sallamasından müşteki evime avdet ettiğim zaman, fabrikanın hesaplarından dimağı yıpranmış, yazı makinesinin süratinden parmakları durmuş bir kadınla karşı karşıya somurtup oturmaktan yahud gırtlak gırtlığa gelmekten başka bir şey yapılamaz.

Burada ara eleman olarak çalıştırılan kadınların varlığını görür; bu tarz çalışan kadınların evde aslı sorumluluklarında yaşanacak aksaklıklar sebebiyle evlilik için tercih edilmediğini anlarız.

35 Ahmed Hidayet, "Patiskayla İzdivaç", *Servet-i Fünun*, c. 53, no. 1369, 1 Teşrin-i Sâni 1333/14 Kasım 1917, s. 201- 203.

Kadınların ağzından kadınların arzularını, ihtiyaçlarını realist bir gözlemlerle aktaran Hüseyin Rahmi, *Boşboğaz ile Güllâbi* dergisinin gülümseyen sütunlarında “kadın mebus” seçilmesi gerekliliğini güldürerek hikâyeleştirir. Bu hikâyede bir grup kadın, memleket meselelerinden, ev işlerinden, eşlerinden bahis açarak sohbeti koyuturlar. Bir ara erkeklerin problemlerini erkek mebusların çözdüğünü düşünüp, kadın problemlerinin halli için de kadın mebus seçilmelidir fikrini oluştururlar. Aday olacak kadın otuz yaşını geçmiş; hiç boşanmamış; fazla süslü ve gösterişli olmayan biri olmalıdır. Buraya kadar gayet mantıklı ilerleyen fikir süreci, kadınların hallolmasını istedikleri problemlerini sıralarken komikleşir: Kadınlardan biri, erkeklerin Beyoğlu’na gitmesini yasak etmeyi; diğeri, ev işleri, çamaşır, bulaşık, yemek işlerini kocasının yapmasını, hatta bunlara dair kanun çıkarılmasını ister. Kadının boşanma hakkına sahip olmak isteği bu hikâyede de dile getirilir.³⁶

Evlilik ve boşanma hukukunun netlik taşınmasına yönelik talepler, yukarıda da zikredildiği gibi 1917’de kanunlaşmıştır; bu mesele ile ilgili olarak 1913 yılında yayımlanan iki hikâye gençler arasında artık düğün usullerinin dahi değiştirilmek istendiğini düşündürür.

Kılıçzâde Hakkı’nın *Zıfâf* adlı hikâyesinde Müfid adlı genç, kendi arzusuyla evliliğe karar verir. Müstakbel eşile koltuk merasimini ve bazı düğün usullerini reddeder. Annesi tepkilidir:

Müfid, esasen daha başka düşünüyordu. O izdivacın belediye dairesinde, talâkın da huzûr-ı hakimde, icrasına kâni idi. Talâk, diyordu, ne kadının, ne erkeğin âni bir kararıyla olmamalıdır. Talâk için dermiyan edilecek şerâit, huzûr-ı hâkimde taktır edilmeli, talâka mahkeme karar vermelidir. Zevce ve zevce cismen ayrı bulunmakla bittabi her zaman ve her yerde hürriyetlerini muhafaza ederler. Fakat izdivaçlar ve talâklar resmi birer heyet huzurunda icra edilirse muâmelât-ı içtimâiye-i beşeriye kesb-i metânet ve intizâm eder. Kanun, kânun-ı medenidir. İnsanlar kendi muâmelâtının kanunlarını yine kendileri yapmalıdırlar. ilâhi kanunlar, çok defa suistimâl ediliyorlar. Cemiyet-i medeniyye-i İslâmiyye bu yurdun pek çok zararlarını görmüştür, görecektir.³⁷

Aslında İslâm hukukunda mevcut olan kadının boşanma hakkına sahip oluşu meselesi, İslâm ülkelerinde kadınların bu konudan haberdar edilmeyişleri ve geleneğin öne geçişiyile unutulmuştur. Muâmelâta, yani günlük pratik hayata dair kaidelerin insan eliyle yapılmasını tavsiye eden yazar, dinî kaidelerin suistimâl edildiği ifade eder.

36 Hüseyin Rahmi, “Kadınlar Mebusu”, *Boşboğaz ile Güllâbi*, no. 18, 25 Eylül 1324/8 Ekim 1908, s. 1-2.

37 Kılıçzâde Hakkı, “Zıfâf”, *Hürriyet-i Fikriyye*, no. 3, 17 Şubat 1329/2 Mart 1913, s. 11-16.

Nikâh Kıyılırken adlı diğer bir hikâyede de severek evlenen iki gencin, nikâhları esnasında bir gecikme yaşanır. Misafirler meraklanırlar. Gelin hanım, nikâh esnasında boşanma hakkı talep etmiştir. Damadın muvafakatıyla nikâh gerçekleşir:

Akd-i hininde kadının da hakk-ı talâkını muhafazayı meşrut koyması mümkün ve mücâvizdir. Akd böylece meşrût olursa kadın, dilediği zaman iftirakta muhtardır.

Nikâhta hazır bulunanların bu şarta vâkıp olduklarını mülâhaza ettim. Münci'nin halini göz önüne getirdim kendi kendime dedim ki: Bizde izdivac-ı irfâ da bu şarta tâbi olsa belki vazife-i âileyi unutan, zevcelelerini hüsranda bırakan bir takım zevceler daha müteenniyâne hareket edecekler, daha az müstebid olacaklar, salâh bulacaklardır. Yine Münci'yi düşündüm, bu nokta, hayât-ı mesûdanesinde kendine acaba bir merâret verir mi, dedim. Fakat hükmü verdim. Verirse versin daha iyi ya... Aşk ve sevdasının harreti geçtikten sonra hayât-ı aile ile zevk-ı hevâ-perestâneyi bir koltukta taşıyanların eserine peyrev olmaz. Saadetinin kıymetini bilir, belki bir zevc nümûnesi olur.³⁸

Bu hikâyelerin yazıldığı günler, kadın haklarının hararetle tartışma zemini bulunduğu günlerdir. Aile hukukunda yapılacak kanun değişikliği ile kadınlara boşanma hakkı verilir; ancak bu hak bir müddet sonra yine ortadan kalkar.³⁹

4. Değişen Türk Kadını

Nesil çatışmasından hareketle net bir şekilde gözlemleyebildiğimiz değişen Türk kadını, tek başına Ömer Seyfeddin'in *Bahar ve Kelebekler* adlı hikâyesinde karşılığını bulur. Doksan yedi yaşında olan büyük nine ile torununun torunu arasında geçen muhavere iki nesil içerisinde Osmanlı kadınının nasıl bir ruh ve fikir değişimi yaşadığını gözler önüne serer. Üstelik bu değişim genç nesle mutluluk da getirmemiştir. *Sevinç ve Saadetten Mabrum Kadınlar* adlı Fransızca bir roman okuyan genç kız, ninenin kızmasına sebep olur. Kimdir bu mutsuz kadınlar? Ninenin, daima hüznü duran torunu için serzenişleri önemlidir:

38 S(ad), "Nikah Kıyılırken", *Servet-i Fünun*, c. 44, no. 1148, 23 Mayıs 1329/5 Haziran 1913, s. 78-81.

39 1917 tarihli Hukûk-ı Aile Kararnamesi'nin ömrü uzun sürmemiş, 19 Haziran 1919'da muvakkat bir kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, s. 82.

(...) Sevinç ve saadetten mahrum olan sizsiniz. Şimdiki kadınlar. Siz bozuldunuz. Siz büyük annelerinize benzemediniz. (...) Bahar, şu arkamdaki bahar bizi sevinçten deli ederdi. Şimdi siz bunları görmüyorsunuz, siz bu zehirleyici kitaplar üzerine düşünüyor, kabarıyor, soluyor, hırçın, berbat, tahammül olunmaz bir mahlûk oluyorsunuz. (...) Şimdi siz Frenk mürebbiyeler elinde büyüyor, kendi lisanımızın güzelliklerini tanımıyor; başka memleketlerin, başka şeylerini öğreniyorsunuz. Onlara benzemek istedikçe kendi benliğinizden uzaklaşıyor, etrafınızdan nefret ediyor, hakikaten sevinç ve saadetten mahrum kalıyorsunuz.⁴⁰

Genç kız, kitap okumasına kızan ninesine “peki ne yapayım?” der. Nine mecburen kadın için bir hapishaneye dönen hayata kızar. Eskiden (80 sene evvel) erkeklerden ayrı bir kadınlar âlemi vardır ve bu âlem artık dağılmıştır. Binlerce kadının birbiriyle tanışıp, görüşüp eğlendiği o dönemin kendilerine mahsus eğlenceleri ve zevkleri vardır. Moda yoktur ve genç kızlar annelerinin elbiselerini giyerler. *“Kıraathaneler, gazinolar, birahaneler, kulüpler, tiyatrolar, kafешantınlar, bekârhaneler, bütün bu Türk erkeklerini eşlerinden ayıran; zavallı Türk kadınlarını tenha evlerde unutulmuş bir bekçi gibi bırakan felâket mahalleri yoktu”*. Nine, hiç “ne yapalım?” diye düşünmeye fırsatları olmadan dolu dolu ve mutlu yaşadıklarını anlatır. Genç kız, ninesini merakla dinler. Hikâye genç kız ve ninenin Türk kadınlarının istikbali için baktıkları kelebek falıyla biter. Gördükleri ilk kelebek beyaz olursa talih güzel, sarı ya da siyah olursa kötü olacaktır. Merakla pencere kenarına gelirler. Genç kız ilk olarak siyah bir kelebek görüp hüzünlenir; ancak nine ondan az evvel ilerdeki beyaz kelebeği gördüğünü söyler. Genç kız, ninesinin gördüğü kelebeğin beyaz değil sarı olduğunu fark eder ve Türk kadınları için pek de parlak bir istikbalin olmadığına hükmeder.

Okuyucu ninenin şahsında ne ve kim olduğunu bilen, kompleksiz bir neslin mazide kalan mutluluğunu; genç kızda ise eski ile yeni arasında kalmış olmaktan doğan bir tedirginlik ve bir huzursuzluğun varlığını hisseder. Yeni nesil önce kim olduğuna karar vermelidir.

Sonuç

Kadın ve erkek, toplumun sosyal hareketliliği içerisinde temel dinamikler konumundadır; ancak II. Meşrûtiyet devri Türk hikâyesinde sosyal hayatın ve değişimlerin merkezinde çoğunlukla kadın yer almıştır. Devletin toprak kayıplarının büyük bir hızla devam ettiği, harple-

40 Ömer Seyfeddin, “Bahar ve Kelebekler”, *Genç Kalemler*, c. 2, no. 1, 29 Mart 1327/11 Nisan 1911, s. 14-20.

rin tüm hayatı maddî mânevî etkilediği bir dönemde feminist hareketlerin ve modernleşme hareketlerinin Osmanlı kültür hayatında varlığını sürdürmesi, *İçtihat* ve *Kadınlar Dünyası* gibi bazı dergiler etrafında halkın geleneklerine muhalif söylemlerin devamlılık göstermesi Osmanlı'nın iki çeşit harple karşı karşıya olduğunu düşündürüyor.

Görüldüğü gibi hikâyeler, değişen zaman içerisinde kadının gelenekle modern olan arasında yaşadığı ikiliğe vurgu yapmıştır. Tesettürün tamamen ortadan kaldırılması yönünde bir ifadeye cesaret edilemezken; kadını eğitim ve çalışma hayatına dahil edebilecek tarzda “peçesiz” bir tesettür talep edilir. Harem uygulaması da, II. Meşrûtiyet devri hikâyesinde henüz bütünüyle ortadan kaldırılması tavsiye edilmeyen bir gelenektir; çünkü toplum, kadınla erkeğin bir arada yaşamasına uygun değildir. Evlilikte kadının boşanma hakkına sahip olması, kadının aile içinde güvenliği için önemlidir. Osmanlı toplumunda eşi tarafından terk edilen, ihmal edilen yahut şiddete uğrayan kadınların evliliklerini kendi arzuları doğrultusunda noktalamaları ciddi bir problemdir. Hikâyeler bu meseleyi de dile getirmiştir.

Hikâyeler, tüm modernleşme çabaları içerisinde geleneğe tutunmaktan vazgeçemez. Arada yazarları zikredilmeksizin yayımlanan geleneğe muhalif hikâyeler olsa da keskin tekliflerin hayata geçirilmesi için henüz çok erkendir.